

KONFERENCE "BALTIJAS VALSTIS PSRS SASTĀVĀ"

Jau ilgāku laiku Latvijas vēstures institūts nebija organizējis starptautiskas zinātniskās konferences par mūsu valsts 20. gadsimta vēstures aktuālām problēmām. Skaidrojums tam ir ļoti vienkāršs – finanšu trūkums. Tāpēc īpaši vērtīgs bija nodibinājuma "N.E.V.A." vadītāju Ilonas Haņinas un Andreja Jakovļeva priekšlikums finansēt konferenci par Latvijas vēstures problēmām laikposmā no 1953. gada (pēc Staļina nāves) līdz neatkarības atgūšanai. Konferences organizēšanas zinātnisko pusi uzņēmās institūta Padomju un nacistiskā režīma pētniecības nodaļa.

Konference "Baltijas valstis PSRS sastāvā: no poststaļinisma līdz pārbūvei. 1953–1990" notika šā gada 19. aprīlī. Diemžēl pasākuma diena sakrita ar profesora Heinriha Stroda (1925–2012) bērēm. Dalībnieki un viesi godināja viņa piemiņu ar klusuma brīdi. H. Strods bija pieteicis konferencē referātu "PSRS kolonizācija Latvijā. 1950–1990". Taču šiem plāniem nebija lemts piepildīties. Tāda ir dzīve.

Konferencē kopumā tika nolasīti 24 referāti. Dalībnieku vidū bija zinātnieki no Latvijas, Krievijas, Lietuvas, Francijas un ASV. Īpaši jāuzsver, ka šoreiz atšķirībā no citiem starptautiskiem pasākumiem kuplā skaitā piedalījās pētnieki no Krievijas. Turklāt Latvijā labi pazīstamie Jeļena Zubkova, Renalds Simonjans un Aleksandrs Sitins ir monogrāfiju autori par Baltijas valstīm un to attiecībām ar Maskavu pēc Otrā pasaules kara. Pozitīvi vērtējams ir arī tas, ka savu pētījumu rezultātus prezentēja ne tikai vēsturnieki, bet arī demogrāfi, ekonomisti un sociālo zinātņu pārstāvji.

Programmā referāti bija sagrupēti piecos tematiskos blokos. Pirmais no tiem apvienoja ziņojumus, kuru uzmanības centrā bija visam aplūkojamam periodam būtiskas problēmas, kā arī Latvijas un ārvalstu historiogrāfija. Otrais bloks bija veltīts ekonomikas attīstības un ar to saistītiem demogrāfijas jautājumiem. Trešais bloks ietvēra ziņojumus par politiku valodas, izglītības, radošo savienību un reliģijas jomā. Savukārt ceturtais bloka ietvaros referenti aplūkoja problēmas, kas saistītas ar norisēm tieši Latvijā aplūkojamajā laikposmā, – politiskā kontrole, pārmaiņas politiskajā noskaņojumā, atsevišķi ikdienas dzīves faktori u.c. Un, visbeidzot, piektajā blokā iekļautie referāti bija saistīti ar trešās atmodas dažādām problēmām Latvijā un Baltijā kopumā.

Aplūkot visas problēmas, kurām pieskārs referenti, vienā rakstā nav iespējams, tāpēc pievērsīšos tikai tām, kuras, manuprāt, piesaistīja vislielāko interesi. J. Zubkova (Krievija) savā referātā "Baltijas fenomens padomju projekta modernizācijas kontekstā. 1953–1991" uzsvēra, ka Latvija, Lietuva un Igaunija atšķirās no pārējām padomju republikām gan sava ģeopolitiskā stāvokļa, gan vēstures dēļ un arī kultūras jomā (te bijusi lielāka brīvība). Runājot par ekonomiku, referente norādīja, ka nenoliedzami vairāku apsvērumu dēļ Baltijā centās investēt līdzekļus gan atsevišķu nozaru ministrijas, gan PSRS Ministru padome, tai skaitā arī tāpēc, ka te nenotika investīciju izvazāšana. Savukārt migrācija bija "ieprogrammēta padomju

ekonomikas modelī”. Mani pārsteidza tas, ka, spriežot pēc Maskavas arhīvu dokumentiem, Latvija, Lietuva un Igaunija 50. gadu otrajā pusē iestājās pret tautsaimniecības padomju sistēmas ieviešanu nozares ministriju vietā. J. Zubkova uzsvēra, ka Baltijas padomju republikas kopš 50. gadu beigām bija “PSRS vitrīna”, daļa no šī projekta bija arī šī reģiona atvēršana ārvalstu tūristiem.

Sauļus Gribkauskis (Lietuva) referātā “Padomju “ģenerālgubernators”: Baltijas republiku kompartiju CK otrie sekretāri un etniskās nomenklatūras. 1953–1990” akcentēja domu, ka CK otro sekretāru (parasti tie ir bijuši etniskie krievi) nozīmēšana ir bijusi sava veida fenomens padomju sistēmas vēsturē. Citās PSRS republikās viņu nozīmēšana bija saistīta ar starpnacionālo attiecību problēmām, bet Baltijas republikās – ar lauksaimniecības problēmām. Latvijā, Lietuvā un Igaunijā CK otrie sekretāri kontrolēja “kadru jautājumu”, VDK darbību un atbildēja par lauksaimniecības attīstību. Otrie sekretāri atskaitījās par savu darbību un stāvokli attiecīgajā republikā tieši PSKP CK.

Ļoti pārdomāti un izsvērti savā referātā “Baltijas valstis Padomju Savienības sastāvā un Rietumi. 1970–1990” profesors Antonijs Zunda (Latvija) izvērtēja, kādas izmaiņas aplūkojamā laikposmā notika Rietumvalstu neatzišanas politikā. Tika atzīmēts, ka 70. gadu sākumā pastāvēja varbūtība, ka ne tikai *de facto*, bet arī *de iure* tiks atzīta Latvijas, Lietuvas un Igaunijas inkorporācija PSRS sastāvā.

Profesors Andrejs Plakans (ASV) analizēja, kā gadu gaitā Rietumu historiogrāfijā mainījās priekšstati un arī attieksme pret Baltijas valstīm un attiecīgi to vēsturi. Mani nedaudz mulsināja viņa referāta nosaukums “Neskaidrs redzējums: pārdomas par Baltijas republiku pētniecību Rietumos. 1953–1990”, taču, noklausoties A. Plakana lielisko sniegumu, kļuva skaidrs, kāpēc priekšstati par Baltiju Rietumos ir tādi, kādi tie ir. Lielā mērā tas, pēc A. Plakana domām, ir izskaidrojams ar to, ka zināmu laiku par Baltiju rakstīja “cilvēki no malas” (*outsiders*), kuri nezināja vietējās valodas un tāpēc nevarēja palūkoties uz norisēm Baltijā “no iekšpuses”. Viņš īpaši atzīmēja, ka “20 gadus pēc Otrā pasaules kara bija pilnīgi normāli rakstīt par Baltijas valstīm, nezinot to valodas”. Stāvoklis kardināli mainījās pēc 1979. gada, kad tika organizēta AABS (*Association for Advancement of Baltic Studies*).

Savukārt profesors Aleksandrs Ivanovs (Latvija) analizēja Latvijas jaunāko historiogrāfiju. Viņš konstatēja “zināmas deformācijas” atsevišķu problēmu izpētes līmenī un nosauca arī šīs parādības iemeslus. Viņaprāt, pastāv viena visaptveroša problēma, kurai vēsturnieki vēl nav pat pieskārušies, tā ir “padomju politika Latvijā, pat precīzāk – padomju nacionālā politika”. Pēc referenta domām, tā ietver gan ekonomikas attīstības vēsturi, gan ikdienas dzīves jautājumus, gan arī kultūras problēmas (to skaitā nacionālās kultūras un subkultūras). Visi minētie un citi jautājumi, ja tos analizētu padomju nacionālās politikas kontekstā, galu galā veidos skaidru struktūru.

Otrajā blokā īpaši gribētos izcelt ļoti izsvērtu Pārslas Eglītes (Latvija) ziņojumu par demogrāfisko politiku, tās rezultātiem un pasākumiem dzimstības palielināšanā un Gata Krūmiņa (Latvija) referātu “Ekonomiskā un finansu politika Latvijā. 1953–1959”. Balstoties galvenokārt uz Latvijas

Bankas fonda materiāliem, G. Krūmiņš pierādīja, ka, neraugoties uz to, ka Latvijas PSR budžets tika dotēts no PSRS budžeta, republikas finansiālais ieguldījums bija lielāks, nekā tā saņēma atpakaļ no Maskavas. Ievēribas cienīgs ir arī Ērika Leburisa (Francija) secinājums, ka migrācijas ierobežojumu pamatā 50. gadu otrajā pusē bija nevis politiski, bet drīzāk ekonomiski apsvērumi (akūts dzīvojamās platības trūkums Rīgā), kaut gan atmiņās ir apgalvots pretējais.

Profesore Ilga Kreituse (Latvija) ar referātu "Latviešu valoda kā politiskās cīņas līdzeklis Latvijas PSR" atklāja konferences trešo tematisko bloku. I. Kreituse rūpīgi izsekoja, kādu lomu spēlēja latviešu valoda un ar to saistītās problēmas, sākot ar LKP CK 1953. gada jūnija plēnumu līdz Valodas likuma pieņemšanai 1989. gadā, kad latviešu valoda atkal kļuva par valsts valodu. Ineta Lipša un Kaspars Zellis (Latvija), balstoties uz Latvijas Valsts universitātes piemēru, aplūkoja tikai šķietami vienkāršu, bet patiesībā ļoti daudzslāņainu tēmu – augstākā izglītība un ideoloģiskā audzināšana 20. gadsimta 60.–70. gados. Kā atzīmēja autori, šīs problēmas aktualitāti nosaka vairāki faktori, pirmkārt, tās izpēte palīdz dziļāk izprast sociālos procesus, otrkārt, Latvijas Valsts universitāte veidoja arī postpadomju eliti, tātad jautājumus līdz pat mūsdienām nav zaudējis aktualitāti.

Par Ņ. Hruščova izglītības reformu un tās ietekmi uz vispārējās izglītības sovetizāciju runāja Daina Bleiere (Latvija). Viņa pilnīgi pamatoti aplūkoja izglītības sovetizāciju kā procesu, uzsverot, ka tas aptvēra pašu izglītības sistēmu, apmācības programmas, skolotāju nomaiņu un audzināšanas ideoloģizāciju. Ja pirms reformas īstenošanas skolotājiem vēl bija iespēja kaut ko saglabāt no pirmskara pieredzes, tad pēc tam sovetizācija padziļinājās.

Viļus Ivanauskis (Lietuva) savu referātu "Savienības spēks un padomju intelektuāļu autonomijas jautājums (Lietuvas rakstnieku, mākslinieku un komponistu piemērs)" vērtīja faktiski vienai problēmai – mākslinieks un vara, kā mainījās to attiecības padomju varas pastāvēšanas laikā un kāda bija radošo savienību loma. Savukārt par varas un vēstures attiecībām runāja Aurims Šveds (Lietuva) referātā "Lietuvas politika vēstures jomā: procesi pēc "atkušņa"". Viņš analizēja galvenokārt divus problēmas aspektus – akadēmiskais aspekts (pētījumu problemātika un ar vēsturi saistīto institūciju struktūra un savstarpējās attiecības) un personālijas, kuru loma nozares attīstībā, pēc A. Šveda domām, bija ļoti liela.

Par Romas katoļu baznīcas un garīdznieku likteni Latvijas PSR pēc Otrā pasaules kara referēja Inese Runce (Latvija).

Ceturtais tematiskais bloks apvienoja referātus, veltītus norisēm Latvijā laikposmā līdz trešajai atmodai. Referāti bija veltīti dažādiem šī perioda vēstures aspektiem. Leo Jansons (Latvija) referātā ar nosaukumu "*Baltijas valstu* koncepts un tā leģitimitātes avoti pēc Otrā pasaules kara: ASV institucionālo dokumentu izpētes piemērs. 20. gs. 50. gadu pirmā puse" secināja, ka pēckara perioda Baltijas valstīm trūka klasisko valstiskuma elementu un pazīmju, izņemot vienu – diplomātiskās pārstāvniecības ASV. Tikai tas ļauj runāt par valstiskuma nepārtrauktību. Vai ar to pietiek? Jautājums paliek bez atbildes.

Aldis Bergmanis (Latvija) referātā "Latvijas PSR iedzīvotāju ārzemju braucieni – politiskās kontroles mehānisms. 20. gs. 70.–80. gadi" aplūkoja

kontroles sistēmu un atsevišķu šīs sistēmas institūciju (LKP CK un VDK) attiecības.

Konferences dalībnieku uzmanību piesaistīja Jura Pavloviča (Latvija) emocionālā uzstāšanās. Viņa ziņojuma uzmanības centrā bija tās ikdienas dzīves parādības, kuras ietekmēja Latvijas “padomju cilvēka” identitātes veidošanu pēckara periodā (līdz 80. gadu vidum). Olga Aļeksejeva (Latvija) vienīgā no dalībniekiem pievērsās nacionālam jautājumam, referātā “Ebreju nacionālā kustība Latvijas PSR: tēmas izpēte un problemātika” aplūkojot jau paveikto un iezīmējot turpmākās pētniecības vadlīnijas.

Interesi klausītājos izraisīja Leo Dribina (Latvija) ziņojums, kas bija balstīts uz viņa personisko dzīves pieredzi un atmiņām. Referents pievērsās tādai “jutīgai” problēmai kā kolaboracionisms un konformisms. L. Dribins rūpīgi izsekoja, kā atkarībā no iekšpolitiskā stāvokļa un starptautiskām norisēm mainījās politiskais noskaņojums Latvijā pēc Otrā pasaules kara. Atmiņas kā avotu izmantoja arī Dagmāra Beitnere (Latvija), kura nolāsīja referātu “Intelektuālu liecības dzīvesstāstos par 20. gs. 50. gadu notikumiem Latvijā”. Savas atziņas viņa balstīja uz divu neapšaubāmi izcilu personību – tulka un vēsturnieka Pētera Krupņikova un dzejnieka Knuta Skujenieka atmiņām par 1959. gada notikumiem. Arī Renalds Simonjans (Krievija), runājot par Baltijas valstīm 80. gadu nogalē, lielā mērā balstījās uz personiskām atmiņām. Viņš pazina tā laika Latvijas, Lietuvas un Igaunijas atmodas kustības vadītājus.

Vērtējot savu neseno vēsturi, mēs dažkārt esam ļoti bargi un neiecietīgi, neprotam atšķirt sasniegumus no kļūdām. Tāpēc reizēm lietderīgi ir paraudzīties uz norisēm Latvijā, veismēm un neveismēm no malas. Tad aina veidojas nedaudz savādāka, daudzkrāsaināka. Tā apliecināja gan R. Simonjana, gan A. Sitina (Krievija) referāti. Jāpiebilst, ka viņi abi ir Latvijas–Krievijas vēsturnieku komisijas locekļi. A. Sitins, uzsverot Baltijas valstu lomu PSRS sabrukumā, nosauca arī galvenos, viņaprāt, faktorus, kas noteica šo bijušo padomju republiku panākumus turpmākajos gados, – starptautisks atbalsts, salīdzinājumā ar citiem PSRS reģioniem labi attīstīta infrastruktūra un, visbeidzot, emigrācijas intelektuālais potenciāls, kurš atšķirībā no Krievijas Baltijas valstīm bija saglabājies un tika izmantots, galvenokārt veidojot attiecības ar Rietumiem.

Konferenci noslēdza sociālo zinātņu pārstāves Olga Procevska un Klinta Ločmele (Latvija). Viņu uzmanības centrā bija trešās atmodas laiks. O. Procevska jau referāta nosaukumā bija formulējusi jautājumu – “Atmodas avangards vai varas aģenti? Inteliģence perestroikas laikā Latvijā”, uz kuru sniedza šādu atbildi: inteliģence pārāk ilgi darbojās varas aģentu lomā un pārāk vēlu izvēlējās iet savu ceļu. K. Ločmele ziņojumā “Lauku garīgās vērtības diskurss Latvijā 20. gs. 80. gadu otrajā pusē”, balstoties uz avīžu rakstu analīzi, parādīja tās vērtības, kuras dominēja, kad tika aprakstīts latviešu dzīvesveids, dzīves vērtības un arī sapņi.

Vērtējot konferenci kopumā, gribētos atzīmēt, ka tā bija veiksmīga, par ko liecina daudzās publikācijas gan latviešu, gan krievu presē. Konferences dalībnieki sniedza intervijas arī TV un radio.

Irēne Šneidere